

tapasztalaton és véleményen alapulnak, mégsem képviselhetik a tankönyvvel kapcsolatos országos tapasztalatot és nézeteket. Itt az ideje, hogy jókorán megnyissuk a vitát az eszményi irodalomtörténeti tankönyvről, — a jövő tankönyveinek minél szerencsésebb kialakítása érdekében. A most használt IV. osztályos tankönyv elemzése vitaébresztés célját kívánta szolgálni.

VITA A BÁNK BÁNRÓL

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság április 30-án nyilvános vitaülést tartott mind- máig legnagyobb nemzeti drámánkról, Katona József Bánk bán-járól. *Molnár Miklós előadása* vezette be a vitát. Előljáróban Katona József pályakezdésével foglalkozott, ismertette a korabeli magyar színészettel való kapcsolatát és méltatva első drámáit, a nagy költő fejlődése szempontjából. Majd rátért Katona legnagyobb műve, a Bánk bán tárgyalására.

Katona József 1815-ben, 24 éves korában megalkotja, 1819-ben végleges formába önti Bánk bánját, nemzeti kultúránk büszkeségét.

A Bánk bán dramaturgiai kiindulópontja és eszmei alapja az az ellentét, amely a nemzet legkülönbözőbb rétegeit *szembedlített*a az idegen elnyomókkal, ezáltal *összeköti* egymással, s kiválasztja, kitermeli a »szövetség« vezető alakját, képviselőjét.

A Bánk bán megoldása, dramaturgiai tetőpontja és legfőbb eszmei tanulsága pedig az — nem beszélve most az V. felvonás »elágazásáról«: a nemzeti ellentét kibékíthetetlen, a véres összeütközés elkerülhetetlen — Bánk megöli a királynőt.

Írói módszere az új és régi harcának, a fejlődés bonyolult folyamatának ábrázolása. Katona nem »csak dicsekedéssel teljes hazai drámát« akart írni, amelyben »több-több jeles mondások« a hebehurgyákat »teli torokkal való dörömbözésre« készítetik, hanem olyat, amely »a gonoszágat megütáztatja«, a népet megtanítja »miként kell nagyinak, hősnak és egykor boldogulandónak lenni«. Katona a »tanító játékszínert« hevült harcolt és dolgozott.

A konfliktust késleltető szerkezete a kor társadalmi ellentmondásait, mindenekelőtt a nemesség ellentmondásos szerepét fejezi ki. Magyarországon is »kizökkent az idő«: a feudális viszonyok, a régi gazdasági, politikai és emberi kötelek felbomlanak. A nemességet képviselő Bánknak is súlyos terhet jelent, benne is válságot idéz elő, hogy »ő született helyretöltni« e »kizökkent időt«. Nálunk azonban az objektív történelmi viszonyok — mindenekelőtt az ország gyarmati helyzete — megkövetelik, hogy a nemesség végigjártassa ezt az ellentmondásos szerepét, szembeforduljon Béccsel és saját kiváltságaival, már amennyire az objektíve lehetséges.

Bánk jellemét is elsősorban helyzete és világnézete határozza meg. Típusa semmiképpen sem a XIX. századbeli arisztokratáinak felel meg, hanem sokkal inkább a bécsi udvart gyűlölő, az osztályán túl már egész hazája sorsáért aggódó, felvilágosult, haladó nemesnek. De épp oly távol áll Bánk jelleme a megyei méretekben gondolkodó, osztálykiváltságait makacsul védelmező, elmaradottságában pöffeszkedő, műveletlen vidéki földbirtokostól. Bánk típusa még csak egy szűk, nem is kijegecesedett vezető réteg arculatát tükrözi. Inkább a jövő, mint a jelen embere — persze azokkal a korlátokkal, ahogyan a század elején az ideális hazafit egyáltalán el lehetett képzelni, s a XIII. századba visszavetítve meg lehetett rajzolni.

Nem arról van szó, hogy Bánkban a közéleti ember, a hazafi tragikus összeütközésbe kerül a magánemberrel, a megsebzett szerelmes férjjel, hanem arról, hogy az emberi és magyar érzelmeiben egyaránt vérgisértett Bánk viaskodik saját nemesi békyloival. Bánkban nem az a kettősség, hogy »közügyekben« a békés utat keresi, »magánügyekben« pedig elvakult szenvedéllyel a harcot választja, — ezt az ellentétet a reakció találta ki — hanem az, hogy jellemfejlődésének korábbi fokán még ellenzi a politikai erőszakot s ezért visszafojtja szenvedélyes dühét Melinda kerítői ellen is, később azonban nézete, egész jelleme megváltozik, s ekkor szabad folyást enged személyi bosszújának is.

Csak hogy Katona nem úgy teszi fel a kérdést: Bánk vagy »magánügyét« intézi el, vagy a haza problémáját oldja meg, hanem úgy: nincs ellentét a kettő között. Máshol van az ellentét, és pedig a Bánk, Melinda, Tiborc, Petur összes sérelmét kifejező nemzeti érdek

és az idegen út között. De ahhoz, hogy ez az ellentét az összeütközésig kiéleződjék, ahhoz előbb Bánknak fel kell ismernie, hogy nyugodt lelkiismerettel érezhető el indulatainak fejkjét, nem kerül ellentétbe hazája érdekeivel.

A trónterembe lépő Bánk már nem a II. felvonás mérsékelő, csitító lojális államférfiúja, hanem tettekre sz férfi és hazafi, a megsértett becsület és a letiport nemzeti bosszúálló képviselője. Túlnő a nemesi hazafi típusán. Ez a Bánk már »saját korának óhajtott lelke« — ahogy Arany László mondja. Ez a fejlődési folyamat, ez a hatalmas ugrás játszódik le előttünk a harmadik felvonásban, ahol találkozik az eltiport lelkű és testű Melindával és a szívét kitérő Tiborral.

Bánk csak a politikai és a szerelmi, az egyéni és a hazafiúi érzelmek és megfontolások együttes hatása alatt jut el a végső elhatározásig. Óriási belső ellenállást kell legyőznie ahhoz, hogy megölje a királynőt. Egész határozatlansága onnan ered, hogy sok mindent, ami eddig élete megszokott és szeretett tartalmát jelentette, most mint gyűlöletes láncot le kell tépnie magáról, ha hű akar maradni hazájához és becsületéhez. Láttuk a második felvonásban: csak osztálya érdekeiért nem hajlandó a királynőre támadni. A harmadik felvonásban pedig azt látjuk: csak a »bánki sértődés« nem indítja útnak a trónterem felé. Mindehhez még Tiborc is kell! De ugyanakkor látnunk kell azt is: csak Tiborc hatása sem lenne elegendő a végső elhatározáshoz. Amilyen igaz, hogy Bánk csak akkor lép előre, amikor felismeri, hogy Gertrudis elpusztítása nemcsak a maga és osztálya érdeke, olyan igaz az is, hogy nem ténne meg, ha nem látna, hogy osztályának is érdeke, s ha ezt nem fokozná, hogy saját bőrén is megérzi. Katona művészi zsenialitása és politikai éleslátása éppen abban mutatkozik meg, hogy felismerte és tudta ábrázolni ezeknek a tényezőknek az elválaszthatatlanságát.

Katonától minden tekintetben idegen a feudális d csőseget eszményítő gondolkodásmód. Bánk és Melinda szerelmében nem a magyar úr, hanem sokkal inkább a kor egyszerű embere ismerhetett magára.

Szenvedélyes és emberi Bánk és Melinda kapcsolata, ezért tudja szerelmük bensőleg legyőzni a rájuk támadt aljasságot. A dráma egyik legjobban megindító jelenete az, amikor Bánk a fájdalomtól félőrülten is talál résztvevő, gyengéd szavakat Melinda vigasztalására. Bucsúszavában pedig már ismét a »régik« Bánk szólal meg: »Vezessen békével szerelmem.« De a meleg, hitvesi bucsúig hosszú belső küzdelmen át jut el Bánk. Le kell győznie a kínzó féltékenységet, mely folyton azt súgja a fülébe: Melinda is örült gyalázatának. Az egymás emberi megbecsülésére alapozott szerelem azonban legyőzi a kételkedést, a gyanút s a két megbántott és meggyötört ember sápadtan, Melinda kedélybetegesen, Bánk mindenre elszántan, de ismét a régi érzelmekkel áll egymás mellett. Belső küzdelmüket és győzelmüket kevés szó árulja el, inkább csak érzékelteti az író. Mégis nagyon fontos mozzanata ez a drámának. Azt fejezi ki, hogy Gertrudis nem tudta legyőzni Bánk és Melinda szerelmét. Szívüket meglópták, lelküket megmérgezték, de a tiszta szív, az érző lélek kiheverte a csapást. Az emberiség és becsület diadala ez a becstelenség fölött.

Katona paraszthőse sokkal több, mint lelkiismeretet ébresztgető vádirat. Tiborc hatása Bánk tetteire kifejezi a parasztság történelmi súlyának megváltozását, egyéni formában tükrözi azt az általános igazságot, hogy a parasztság helyzetével, akaratával, érzelmeivel számolnia kell annak, aki a nemzet nevében cselekszik. Tiborc jelleme pedig arról ad hírt, hogy a mély sötétből a fény felé törő nép egyszerű férfainak arcán a legnemesebb tulajdonságok olvashatók. És végül: Tiborc teszi teljessé a műben a társadalmi, viszonyoknak, a nemzeti és osztályellentétek szövevényének mesteri rajzát.

Tiborcot az író elviszi egészen a trónig. Mántha azt akarná — akaratlanul is — mondani: ez az erő áll a leszámolásra induló Bánk mögött! És ami e jelképes megoldásnál még fontosabb — s nem kevésbé bátor, újszerű: a III. felvonás sorsdöntő találkozásán az úr és a paraszt megtalálják sereleimik közös forrását, közös ellenségüket a népet gyöttrő, sajtoló, a nemességet megalázó, az asszonyi becsületet beszennyező merániakban.

Bánk is, Tiborc is »kigázolást« keres a meráni börtönből s hogy a nagyúr végül fegyverrel keresi meg azt az utat, abba itt a paraszt hatása a döntő.

Bánk és Tiborc bizonyos osztályszövetséget köt itt a közös ellenséggel szemben. Hogy Tiborc ebben a szövetségben nem aktív, cselekvő szereplő, hogy csupán tényezője, de nem hőse a drámának, Bánk mellett, ebben az ütközik ki, hogy a századelejei egész magyar irodalmi és nyelvújítói mozgalom — mint Révai József írja — »bizonyos elfordulás is, attól a közvetlen politikai tömegesekvéstől, amelyre a francia jakobinusok mutattak példát«. De ugyanakkor elévülhetetlen érdeme Katona Józsefnek, hogy a IV. felvonásban legközelebb jut ehhez a forradalmisághoz és Tiborcra, ha nem is társa, de »szellemi szövetsége« a bosszúálló Bánknak. S talán még ennél is nagyobb érdeme az írónak, hogy Tiborc nem oldódik fel ebben a szövetségben. Már utalunk arra, hogy Tiborc a parasztlak keserves sorsáért a papokat és urakat is okolja. Bánk türesre indó szavára így felel:

Tűrj békességgel, ezt papolta az apáturunk is sokszor: bődögök a békességesek, mert isten fiának hivatnak — úgy de tömve volt magának a gyomra. Istenem! mi haszna? ha szorongat a szegénység, a pokolt nem féljük, — a mennyország sem jön oly szép színben a szemünk elébe.

Erőteljes, lázítóan igaz és költői szavak ezek. Ami pedig utána történik, az még ennek a remekműnek is legragyogóbb sorai közé tartozik. Az író az egységen belüli dialektikus ellentétnek olyan művészi ábrázolását alkotja meg itt, aminek kevés mása van a világirodalomban.

Biberach, Ottó, de különösen Gertrudis alakja, mindmáig írói példaképeként szolgálhat arra, hogyan kell a jellem mélyéig hatolva, s ugyanakkor a szembenálló fél engesztelhetetlen gyűlöletével ábrázolni a haza és a nép ellenségeit. Hogy ez mennyire sikerült Katonának, azt legjobban Gertrudis halálakor láthatjuk. Ebből a kevély királyi nőből nem hiányzott a nagyság. Tudott fenséggel parancsolni, tudott asszonyi gyengeségein uralkodni. Szellemi fölénye magasan az Ottó fajta törpék fölé emelte, de még Bánknak is méltó ellenfele a IV. felvonás éles párharcában. Meg tudta őrizni külső méltóságát még olyan pillanatokban is, mint amikor a meggyalázott Melinda szórja rá átkait. Volt benne büszkeség, sőt hazaszeretet is — gondoljunk csak sértett gőgjére, amikor megtudja, hogy öccse alattomos gyilkossággal szennyezte be Merániát és Berchtold királyi vérét, vagy az utolsó pillanatokra, amikor a hazáját sértő Bánkra ráveti magát. Csupa olyan vonás, amely bizonyos becülést ébreszt iránta. Halála mégsem ébreszt sem tiszteletet, sem részvétet. Bukásába mégsem vegyül tragikus színezet. Nagyságából csupán annyi marad: veszedelmes ellenség volt. Veszedelmes, de hitvány, aljas, akinek sorsa nem tragikus bukás, hanem méltó pusztulás.

Mi a magyarázata ennek az egyértelmű hatásnak? Elsősorban az, hogy Gertrudis bizonyos nagysága, jellemének elvont értelemben kedvező vonásai a leghitványabb tulajdonságokkal párosulnak és együtt a gonosztevő sajátos típusát teremtik meg Gertrudisban. Azt a típust, amelyben minden emberi érzés, ész, erély, büszkeség, becsvágy éppúgy, mint a kétszínűség, aljasság, kegyetlenség azt szolgálja, ami uralkodik ebben az emberben: s mindenben átgazoló, kíméletlen zsarnokot. A nagyság és lelki törpeség, bátorság és rettegő félelem, eszesség és rövidlátás, gondzság és méltóság egységét Gertrudis jellemében csak úgy érthetjük el, ha erről az oldalról nézve vizsgáljuk gondolatait, érzéseit és tetteit. A féktelen hatalomvágy mámore és örülete fordítja visszajára benne azokat a tulajdonságokat is, amelyek nemes érdekek és célok szolgálatában nagy tettek véghezvitelére tesznek képessé és hősteket tudnak ékesíteni.

Az V. felvonás nem jelent semmiféle erkölcsi és politikai kompromisszumot Gertrudis irányában. Bánkot, a dráma utolsó pillanataiban az író forró rokonszenve kíséri, s a gyászról megtört férfitől is, mint hőstől és hazafitól búcsúzunk.

A kérdés másik oldala: miért volt szükséges Melinda halálával, Bánk lelki összeomlásával zárni a darabot és mit fejez ki ez a megoldás? Ami az utóbbit illeti: a tragikus befejezés kétségkívül bizonyos kétségességet kölcsönöz a darabnak. Ha nem is vonja kétségbe Bánk tettének jogosultságát, de megakadályozza azt, hogy győztesként álljon a királyi trón előtt. A halott Melinda szomorú árnyéka valamiféle kiengesztelő egyensúlyi helyzetet teremt a gyászoló király és Bánk között — s az is volt vele az író célja.

A történelmi hűség követelménye, s a cenzura nem kis szerepet játszanak ebben. De bármekkora lehetett is a tényezők hatása, kétségtelen, hogy az író nézetei, hamis illúziói is érvényesülnek a kétségességben. Katona József — ha megrendült hitel is — de még bizott a felvilágosult abszolútizmus rendszerében. Még elképzelhetőnek tartotta, hogy egy felvilágosult nemzeti uralkodó kivezetheti az országot a rabságból és a feudális elmaradottságból. Ha összehasonlítjuk egy korábbi drámájának, az Aubigny Clementinának erőteljes, harcos királyát, Henriket a sápadt, tehetetlen Endrével, aki büntetni nem tud s nem is mer saját szavai szerint, látjuk hogy ez az illúzió sokat halványodott alig egy-két év alatt. A Bánk bánban talán már nem is az a döntő, hogy a régi helyzet maradványai jelenkeznek, hanem az, hogy a fiatal író más kiutat nem lát. Egy középszerű velő is egész hazát igazgatott, ha félelem a reménység abban a helyén maradni kényszeríté mindent — írja Katona a dráma első változatának előjátékában. Sokat sejtető szavak ezek is. Érzékeltetik az író kiábrándultságát az egész hazát igazgató középszerű Endrék iránt, s ugyanakkor azt is, hogy a bizonytalan jövőtől való félelem s a jobbrafordulásba vetett reménység tartja fenn a régi állapotokat.

Mi ez a félelem? S mennyiben igazolja a Bánk bán megoldása a II. felvonásban hangzótatott aggodalmat egy esetleges polgárháború iránt? Bizonyos, hogy van összefüggés a dolgok

között. Katona rojalista illúziója és az igazi perspektíva hiánya az író bizalmatlanságából ered. Hamis az a nézet, hogy Katona irtózott minden forradalomtól. Hiszen ha Gertrudist nem is népfelkelés, csupán palotaforradalom söpri is el — mégis forradalmi megoldás ez is. A nemzeti szabadságharc eszméje és annak sikerébe vetett hit nem hiányzott Katonából. A jakobinus forradalmiság útját azonban kilátástalannak tartotta. Új és régi világ harca ezért jelenik meg a drámájában úgy, mint a nemesi kiváltságokat védő »vármegyei hazafiság« fölé emelkedő, a parasztság sorsát megértő új típusú, széleslátókörű, de királyhű nemesség küzdelme a rothadt, gyarmatosító idegen elnyomók ellen.

A népporradalmi út kilátásait illetően Katona aggodalma indokolt. A Martinovics-féle összeesküvés bukása nem annyira a császári elnyomó gépezet erejét, mint — ami sokkal leverebben hatott a kor haladó elemeire — a polgári forradalom bázisának gyengeségét, a viszonyok éretlenségét mutatta meg. Napoleon bukása és a Szent Szövetség diadala pedig a feudális ellenforradalom európai méretű győzelmét jelentette. Az idő nem a nyílt tömegakcióknak kedvezett. A jövőd forradalom szellemi, lelki talajának előkészítése került a magyar történelem napirendjére. Ezt a munkát végezték a reformkor s az előző évtizedek írói és nyelvújítói, köztük az első sorokban a nemzeti szabadság lelkes harcosa, a feudális elmaradottság bátor bírálója, Tiborc megszólaltatója, Katona József.

Molnár Miklós előadását hozzászólások követték.

Fényi András elsősorban az iskolai irodalomtörténet-tanítás szempontjából értékelte sokra az elhangzott előadást. Az utóbbi időben bőven volt alkalma a Bánk bánnal foglalkozni. Gimnáziumának diákjai hosszú hónapok munkája után március közepén háromszor is előadták a teljes Bánk bánt. A próbák és előadások során napról-napra világosabbá vált előtte az a felismerés, hogy Katona hatalmas alkotása egyike azoknak az irodalmi műveknek, amelyekkel a leghatékonyabban szolgálhatjuk az irodalomtanítás iskolai nevelő célkitűzéseit. Molnár Miklós előadásának is egyik legnagyobb értéke éppen az, hogy a sokoldalú neveléshez igen gazdag anyagot adott. A nagy drámáról már sokat beszélt az irodalomtörténet, de eddig igen kevés aknázták ki életszerű mondanivalóját, gazdag eszmei tartalmát úgy, ahogy ezt a most elhangzott előadás tette meg. Arra is nagyon jó példa az előadás, hogyan lehet egy művet a tartalom és forma egységében sokoldalúan megvilágítani. Az iskolai oktatásban éppen ennek a feladatnak a megoldása az egyik legnagyobb probléma. Fényi András pedagógiai szempontból különösen sokra értékelté azt a módot és elmélyültséget, ahogyan Molnár Miklós elsősorban Bánk bán és Tiborc alakját, annak történeti és emberi tartalmát elemezte. Tiborc szerepének értelmezésében egy ponton vitába szállt az előadóval. Szerinte Tiborc harmadik felvonásbeli szerepe bármennyire is jelentős hatással van Bánk bán érlelődő elhatározására, hogy leszámol a királynóval, nem tekinthető a végső, döntő lökésnek a tett elkövetéséhez. Igen szerencsésnek tartotta a sokat vitatott ötödik felvonás problémájának a megoldását. Az elmúlt tanévben a pedagógus továbbképzés során az egyik konferenciának a témája éppen a Bánk bán volt s a résztvevők legtöbbit éppen azon fűtözték, hogyan oldják meg az ötödik felvonás problémáját. A hogy most nyilvánvalóvá vált, a nehézséget az okozta, hogy a Bánk bán, mint minden ízében tökéletes remekművet nézték, érzékelve, de nem tárva föl e felvonás művészi hiányait, amelyek magának az írónak megoldatlan problémáiból s a mű keletkezése korának objektív nehézségeiből fakadtak. Molnár Miklós több igen hasznos szempontot vetett fel annak magyarázatára, miért oldotta meg Katona az ötödik felvonást az ismert módon. Ehhez Fényi András hozzáfűzte, hogy már csak azért is a tragikus megoldást kellett Katonának választania, mert klasszikus értelemben vett tragédiát írt s e műfaj törvényei szerint a tragédia ötödik felvonásában a hősnak el kell buknia. Ez az elbukás azonban nem dicsélen vég, amely a hőst a népek szemében is elbuktatja, hanem ellenkezőleg: felemeli.

Győrffy Miklós a mai drámaírás szempontjából szült hozzá az előadáshoz és méltatta a Bánk bánt. Mit tanulhat ma a szocialista realista magyar drámaíró Katona Józseftől? A nagy hős, a népi hős megformálásának szempontjából választott a kérdésre, mégpedig Bánk bán és Tiborc kapcsolatát elemezve. Bánk bán, véleménye szerint, csak Tiborcon keresztül és Tiborccal együtt válhatik igazán nagy népi hőssé. Az ötödik felvonásban is ő az egyetlen alak, aki maradéktalanul érzi Bánk bán forradalmi tettének igazságát, azt, hogy Bánk a nemzet nevében, a nép nevében ölte meg a királynét. Tiborc nélkül tehát Bánk nem lehetne igazi nemzeti hős. Ez a szemlélet megtalálható mai drámairodalmunkban is. Gondoljunk csak a Fáklyalángra, Kossuth és Józsa kapcsolatára. Kossuth úgy emelkedik a nemzet akaratát kifejező hőssé, hogy ott van mellette a nép fia, Józsa. Katona József Bánk bánja drámairodalmunk olyan remekműve tehát, amelyre nemcsak emlékezni kell, hanem közvetlenül tanulni is kell belőle, mert a szocialista realista magyar drámairodalom igen sokat tanulhat Katona Józseftől. A mi útunk Katona József útja azért, mert azt a cselekvő hőst teremt meg, akinek cselekvésében tükröződik az egész nép kívánsága és legfőbb óhaja. Párhuzamként és példaként utalt azokra a szovjet filmekre, drámákra, amelyekben a forradalom

legnagyobb hősei: Lenin és Sztálin jelennek meg: ezek mellett is mindig ott látjuk hol egy matroz, hol más népi hős alakjában magát a népet, amely nélkül még a legnagyobb drámai hős jelleme és szerepe is hiányos lenne.

Tiborc alakját, annak megrajzolását még más szempontból is igen jelentősnek tartja. A mi drámairodalmunknak egyik komoly problémája a naturalizmustól való elszakadás, a naturalista dramaturgiától való elszakadás. Erre is példát mutat Katona József, amikor Tiborcot, az egyszerű parasztembert, a legmagasabb fokú költészettel szólaltatja meg. E nemes hagyományt követi Illyés Gyula is népi hőseinek drámai megjelenítésében. Ugyanezt tapasztaljuk a szovjet filmekben és regényekben is.

Befejezésül az ötödik felvonással foglalkozott, amely a színházi rendezőknek is a legtöbb gondot okozza. Úgy látja, hogy a problémát Molnár Miklós helyesen oldotta meg és még hozzátette, hogy nem is kell különösebb mentséget keresni az ötödik felvonásra akkor, ha a rendező meg tudja mutatni Bánkot abban a tragikus fenségben, ahogy ezt Katona megrajzolta. Bánk nem bűnhődhet azért, amit elkövetett, nem a bűne a lényeges, hanem az, hogy megmaradt nagy erkölcsiségében, a nép érdekeit képviselő embernek, megmaradt Tiborc szövetségésének és ott áll mellette Tiborc, aki Bánk bánban nem az összeomló embert látja, hanem azt a hőst, aki a nép szándéka és akarata szerint cselekedett.

Lengyel György, a Madách gimnázium III. oszt. tanulója arról számolt be, miért és hogyan rendezte meg az iskola Bánk bán előadását. Az ifjú színjátszók úgy látták, hogy a Nemzeti Színház igen ritkán tűzi műsorára a darabot és hogy az előadás — mostani formájában — nagy erényei ellenére sem eléggé friss és tisztán értelmezett. A Bánk bán irodalomtanításunk egyik kulyponti kérdése, de a dráma elég nehéz olvasmány a tanulóknak, színpadon pedig igen kevesen látták. Természetes, hogy művészileg, kivitelezésben a Madách-gimnázium színjátszónak vállalkozása parányi a Nemzeti Színház nagyszabású előadásához mérve, de Lengyel György szerint, egy tekintetben mégis méltó Katonához: a szöveg, a jellemek értelmezésében és a gondos szövegmondásban. Az ifjúsági előadás egy-két jelentéktelen húzástól eltekintve teljes egészében tolmácsolta a drámat. Ezzel kapcsolatban vetette fel azt a problémát: helyes-e az, hogy a Nemzeti Színháza művet, például az ötödik felvonást is megrövidített formában játssza. Az iskola színjátszói a próbák előtt és azok során gondosan megvitatták, a tragédia egyes szereplőit és helyzeteit. Sok vitára adott alkalmat az, hogy rendezésükben a Nemzeti Színházban is tapasztalt módon, Tiborc nem fogadja el Bánk bán pénzajándékát a harmadik felvonásban. Sokan minősítették ezt Katona szándékát meghamisító belemagyarázásnak. Valóban az író nem ad erre utasítást, viszont a szöveg-összefüggésből, annak értelméből, Katona Tiborc-elképzeléséből ez természetszerűleg következik.

Fölmerült az a probléma is, hogy érdemes-e iskolai színjátszóknak ilyen nagy műveket kísérletezni, s meg tudják-e egyáltalán közelíteni 15—17 éves fiúk az ilyen nagy mű súlyos, nehéz szerepeit a nélkülözhetetlen élményanyag nélkül. A közönséget figyelve úgy látta, hogy törekvésük sikerült, meg tudták érteni a drámat a nézőkkel. A vállalkozás merészségének igazolására a magyarországi diákszínjátszás évszázadokra visszanyúló nemes hagyományaira is utalt Lengyel György. A Bánk bán előadásának sikerén felbuzdulva azt a célt tűzték maguk elé, hogy olyan irodalmi nevezetességű színműveket tanulnak meg és adnak elő, amelyek színpadon ritkán szerepelnek és a tanuló ifjúság az irodalomtörténet során állandóan találkozik velük. Így törekszik a Madách-gimnázium színjátszó csoportja az irodalmat és színjátszást egygyé forrasztani, és ezzel az iskolai irodalomtanítást segíteni.

Gerhauser Aladár középiskolai tanár a Bánk bánt a XVIII. századi világirodalmi keretek között vizsgálta. A francia forradalom előtti 30 esztendőben igen gyakori téma volt, különösen a színpadon, az uralkodóknak, az államférfinak és a népnek a hármasságára felépített drámai vagy regénybeli cselekmény. Csak az angol színpadokról mintegy 250 ilyen jellegű darabot szedett össze. Ezekben a haladó drámaírók mindig felvetik a problémát, mi az államférfi kötelessége? A válasz: kiállni a nép mellé, s ha ezt nem teszi, abban a pillanatban követi el a döntő bűnt, s ilyenkor a kornak dramaturgiai felfogása szerint a hősnek nyomban el kell buknia. A Bánk bán is nyilvánvalóan az említett hármasságot tükrözi. Itt is szerepel egy államférfi, aki nézete szerint ugyancsak elköveti ezt a bűnt: nem áll a nép oldalára. Nincs benne erő, hogy teljes erejével odaálljon. Maga mondja, hogy nem ül le a sötét szövetség gyászos asztalához, sértődötten hivatkozik arra, hogy a szövetség nem a nép sérelmét akarja orvosolni, azért ő nem hajlandó részt venni ebben. A hozzászóló szerint Katona elsősorban nem Bánk bánnal, hanem Tiborccal azonosította magát, erre az azonosításra készítetik át életrajzi körülményei is. Kecskemét történetéből olvashatjuk, hogy a jobbágyok kollektív törlesztésben egyezett meg a földesurakkal a földesúri terhek megváltása tekintetében. Ezeknek a szabadsághoz jutott jobbágyoknak az ügyvédje lett Katona Kecskeméten.

Fóti Lajos felszólalásában megemlítette, hogy mögötte hosszú évtizedek állnak, melyek során állandóan foglalkozott Katona Bánk bánjával. Tiborc mellett kiemeli Petur-

nak az alakját. Úgy véli, hogy Katona nem Tiborccal azonosul, hanem elsősorban Peturral, annyira, hogy amikor azt remélte, darabját előadják a színpadon, — Déryné közlése szerint — ő akarta játszani Petur szerepét. Mind az előadásban, mind a felszólalásokban hiányolta, hogy kevés szó esett Katona zsenialitásáról, amely abban nyilvánul meg többek között, hogy Bánk bánban első megjelenésétől kezdve éreztetni tudja a tragikus nagyságot. »A kizökkent idők hőse ő, akit a dráma minden mozzanata a tragikus kifejtés felé visz. Az ötödik felvonásban, midőn sorsa beteljesedik, a tragikus magyarság fénye övezi alakját, s ezt azért sugározgatja rá Katona, hogy megéreztesse a nézővel Bánk bán államférfiúi, hazafiúi és emberi nagyságát.

Szörényi Éva Kossuth-díjas színművész nő Lengyel Györgynek, a Madách-gimnázium ifjú rendezőjének néhány észrevételére válaszolt. A Nemzeti Színháznak három év óta állandó műsordarabja a Bánk bán. Jelenleg hetenként kétszer-háromszor is játsszák. Ami az ötödik felvonásnak a húzásait illeti, ezek helyességéről lehet vitatkozni. Kétségtelen azonban, hogy ezeket a húzásokat nem öncélúan, a színház rendezője vagy egyes színészek szeszélye szerint végezték, hanem hosszas megvitatás és megbeszélés után, azok a részek maradtak ki a darab-ból, amelyekről elmélyült munkájuk során úgy vették észre, hogy kihagyhatók, nem viszik előbbre a drámának, cselekménynek azt a fővonalát, amelyet Katona drámájában hangsúlyozni akartak. Örömeinek adott kifejezést, hogy gimnazisták adják elő a Bánk bánt, de valahogy az volt az érzése, amikor Lengyel Györgyöt hallgatta, hogy az ifjú rendező kissé túlzottan is meg volt elégedve az előadással. Nem látta az ifjú színjátszók munkáját, nem is akar kritikával élni, de megjegyzi, hogy Bánk bán szerepei óriási feladat elé állítják a leggyakorlottabb színészeket is. Nyolc éve játszik már a Bánk bánban, alakításáért Kossuth-díjat is kapott, mégis úgy érzi, hogy távolról sem tudja Melindának a figuráját úgy meg-eleveníteni, ahogyan a valóságban kellene. Példának hozza fel Bartos Gyula Tiborc alakítását is, aki most 81 éves és egész életének munkája van alakításában és még most is, mielőtt beteg lett, minden este újabb finomságokat, mélységeket talált szerepében és dolgozott rajta.

Röcsey János az ötödik felvonás kérdéséhez szolt hozzá. Molnár Miklósnak az ötödik felvonásra vonatkozó bíráló megjegyzéseivel vitázott. A művészi egységnek, mint dramaturgiai követelménynek az elvéből kiindulva vette védelmébe az ötödik felvonást. Azt állította, hogy a művészi egység a legjelentősebb forrása egy műalkotásnak, s ha ezt az egységet tagadjuk, akkor nemcsak a legnagyobb drámának nem nevezhetjük a Bánk bánt, hanem még jó drámának sem. Más a felfogása Bánk bán fejlődését és bukását illetően is, mint az előadójé. Így pl. szerinte azok az osztálykorlátok, melyek Bánk bánt cselekvésében akadályozták, nem a harmadik felvonásban tűnnek el, hanem már az első felvonás végén, akkor, midőn Bánk bán azt mondja, hogy »két fátyolt szakasztok el: hazámról és becsületemről«.

Juhász Géza ugyancsak az ötödik felvonás kérdéséhez szolt hozzá. Az ötödik felvonás szerinte az egyik legnagyobb értéke a drámának. A polgári irodalomtörténetírás rengeteget foglalkozott annak indoklásával, hogy ha már buknia kell Bánknak, hát mivel szolgált rá erre a sorsra. Mi a magyarázata voltaképpen ennek a befejezésnek? Egyfelől azt látjuk, hogy Ottó, a csábító, a gyilkos büntetlenül, sőt nénye bosszúlovájaként vonul ki a tragédiából, másfelől Bánk, a nagyszerű ember, összeomlik. Bánk iránt a legteljesebb részvétet érezzük, de bukásába valahogyan, rejtelmes módon belenyugszunk. Mi a magyarázata ennek? Hol van az a társadalom, amelyben az eféle igazságszolgáltatás megtörténhetik? Az a társadalom ez, amelyben a dráma egész cselekménye is lejátszódik, a bomló feudális társadalom, amelynek legfertelmesebb bűnököt elkövető alakja glóriával távozik a színről és Bánk, aki a legjobbat akarta, aki a nép ügyével azonosítja magát, aki, mint Molnár Miklós kifejtette, a jövőbe mutat a maga politikájával, magatartásával, elbukik, mert Bánknak még nincs helye ebben a társadalomban, a Bánk-méretű nagyságoknak feltétlenül el kell pusztulniuk. Nem arról van szó, hogy a bukásnak műfaji követelmények miatt kell bekövetkeznie, sem pedig arról, hogy a szerencsétlen tragikus hősnék mindenképpen el kell buknia. Bánk tragikumát nem abban látja, hogy Bánk bűnököt követett el, hanem éppen annak hangsúlyozásában ismeri föl Katona zsenialitását, hogy a költő eleve tisztán meg tudja mutatni: az osztálytársadalmakban a legkülönb képességűeknek is feltétlenül bukniok kell s a gazembereknek az osztálytársadalmak bomló állapotában szabad az út. Párhuzamként idézi, hogy nemcsak Bánk bukik el, hanem elbukik az az 1848-as szabadságharc is, amely meg nem felelő, meg nem érett körülmények között jött létre. Úgy látja, hogy az egész tragédián végignézve, jogos, helyes és igaz a végső kimenetel, s így a művet minden porcikájában nyugodtan remekműnek értékelhetjük.

Molnár Miklós a hozzászólásokat követően néhány különösen fontos és megoldandó vitás kérdésre válaszolt. Gerhauer felszólalásában nem részletezte az említett általános és széles világirodalmi keretet, így ezzel ő sem foglalkozik behatóbban. Ami Bánkra vonatkozó ama állítását illeti, hogy a bán nem vállalja a népért való harcot, helytelenül értelme-

zett idézetre építi érvelését. A sötét szövetség, amelynek asztalához Bánk nem akar leülni, nem a nép szövetsége, hanem a békétlenek nemesi csoportjának Petur vezette összeesküvése. Ő már az előadásában is hangsúlyozta, hogy Bánk bánnak, aki világosan látja a peturi szövetség nemesi perspektíváját, ebben az összeesküvésben való részvétele korlátozott lenne, de azt is kifejtette, hogyan változik meg a főhős és hogyan jut el a királyi fő meggyilkolásáig.

Röczey János téved akkor, midőn azt állítja, hogy Bánk osztálykorlátai már az első felvonásban megszűntek. Eppen az az érdekes és mély a drámában, ahogyan megmutatja, hogy bár Bánk elhatározza a királyi házhoz, stb-höz fűző tündéri láncok szétszakítását, ezt mégsem tudja megtenni, csak hosszú belső harcok után. Az egész második felvonásnak éppen az a lényege, hogy nem tudja áttörni az osztálykorlátokat. A darab világosan megmutatja, hogyan győzi le fokról fokra ezeket a korlátokat, nehéz belső vívódással, nem utolsó sorban Tiborcnak, a nép képviselőjének a hatására.

Az ötödik felvonásról Röczey János azt állította, hogy az művészileg tökéletes, és ezt Juhász Géza elfogadta és meg is indokolta, de Juhász Géának az a tétele, hogy a bomló osztálytársadalmakban az Ottó féle csirkefogók megdicsőülnek és a Bánk féle nagyszerű emberek szükségszerűen elbuknak, igen leegyszerűsíti a problémát. Igaz-e, hogy Ottó glóriával tűnik el a színpadról? A drámában nem az számít, nem az dönti el valamely alak erkölcsi értékét, hogy egy-egy szereplő hogyan nyilatkozik róla, hanem hogyan mutatkozik meg az alak jellege tetteiben. Már pedig az az Ottó, akivel Katona ismertet meg bennünket, léha, ostoba, kéjvágyó, intrikus csirkefogó, aki nem megdicsőülve távozik, hanem szétdőlvén, összetörve. Ez az egyik ténykérdés, ami kihuzza a talajt véleménye alól. A másik ténykérdés az ötödik felvonás kérdése. A leegyszerűsítés itt is megmutatkozik. Maga egész előadásában azt igyekezett kifejezni, hogy Bánk sorsa nem teljes bukás és nem teljes győzelem. Félig bukás, félig győzelem. Hogyha mi itt egyértelmű megoldást keresünk, tehát vagy azt próbáljuk bizonyítani, hogy Bánk harcolt, győzött, mindenkit legyőzött és diadalmaskodott, győztesként áll a porondon, akkor világosan nem tudjuk megmagyarázni a drámát, mert nem az történik. Ha arról az oldalról próbáljuk megközelíteni, hogy Bánk elbukott, nem győzött, erkölcsileg, emberileg, mindenképpen összetörve, megbukva távozik a színpadról, akkor megint nem tudjuk megérteni a drámát, mert ugyancsak nem ez történik benne. A befőzés Bánk szempontjából elsősorban kettős. Ez a kettősség pedig az, hogy egy ilyen fél bukás, félig győzelem jön létre. Ez a kettős megoldás teljes mértékben megfelel az adott kornak. Egy kor nem csupán egyszerűen ilyen vagy olyan, minden korban ellentétes tendenciák harcolnak, osztályharc folyik. A XIX. század elején is osztályharc volt, s éppen az a probléma, nemzeti problémája a kornak, hol van a bankok helye. Erre adott lángeszű feleletet Katona József, amikor azt mondja, a Bankok helye, ilyen nagyszerű hősök helye ott van a harcban az idegen elnyomók ellen. Erre ad feleletet Bánk. Hogy mégsem teljesen győz, megint a kor objektív valóságát fejezi ki, azt a valóságot, hogy ebben a korban az 1815-19-20-as években, amikor éppen a »Szövetség« győzelmi diadalüvöltése hangzik egész Európában, ebben a korban a banki harcot úgy ábrázolni, mint teljes győzelmet, objektíve nem lehet. Ha ezt kívánnánk Katonától, hogy Bánkot így mutassa be, teljes győzelemmel, akkor azt kívánnánk tőle, vetítse vissza 48-at, ő lássa meg, 1819-ben lássa meg azt, ami 48-ban fog majd történni, amikor ezek a Bánk-típusú hősök harcba mennek és győzni tudnak. Azért hangsúlyozza azt, hogy győzni tudnak, mert helytelen 48 bukását példának felhozni. 1848-49-ben győzelem nélkül, de mégis kibontakozott Magyarországon egy dicsőséges szabadságharc, amiből csupán annyit látni, hogy ez a szabadságharc is elbukott, azt kell mondani, vajmi kevés. Ez a szabadságharc, 1848 március 15-e, az amelynek talajában gyökerezünk. Azt a felfogást, mely szerint az ötödik felvonást tökéletesnek és hibátlannak kell elfogadni, amelyben nem érvényesülnének a korhelyzetből adódó korlátok, nagyon helytelennek tartja. Az előbb vitatott megállapítást külön még azért is helyteleníti, mert hogyha Bánknak el kell buknia azért, mivel a rothadt társadalmakban a nagyszerű embereknek nincs helyük, könnyen olyan párhuzamot lehetne vonni belőle, teszem azt, a kapitalizmusban harcoló munkáshösnék feltétlenül el kell buknia, mert a kapitalista társadalom olyan rothadt társadalom, ahol a becsület, tisztességes munkásnak nincs helye, csak elbukhat. Bánk bukásának teljes igazolása éppen olyan helytelen lett volna, mint amilyen helytelen lett volna Bánkból teljes, egyértelmű győztest csinálni.

Bóka László a vitát lezáró felszólalásában nem értett egyet Fényi Andrással abban, hogy Tiborc szerepe nem döntő a cselekmény végső kirobbanásában. Nincs a tragédiának egy olyan mozzanata sem, ahol Tiborc jelenléte általában döntő módon ne vinné előre a cselekményt. Egyetért Gyárfás Miklóssal abban, hogy a hős teljességéhez hozzátartozik Tiborc állandó jelenléte. Helyeselte Fényi Andrásnak azt a megjegyzését, amely az ötödik felvonással kapcsolatos sok problémát és vitát részben onnan származtatta, hogy a Bánk bánt úgy nézték, mint minden ízében tökéletes remekművet. Úgy véli, hogy a marxista-

leninista esztétikának nem az a célja, hogy fölállítson egy rangsort, az élen érinthetetlen remekművekkel. Sztálin elvtárs a szovjet irodalom egyik legnagyobb alkotásáról, Solohov Csendes Donjáról kimutatta, hogy mennyi hiba van benne, mégis igen nagy műnek tartotta. Az irodalmi alkotásokban az értékek mellett fel kell tárni a hibákat is, így segítheti elő az irodalomtudomány az irodalom fejlődését. Nem lesz attól a Bánk bán kisebb mű, ha megmutatjuk fogyatkozásait, sőt csak úgy jutunk tovább, a magyar dráma fejlődésében, ha valóságban látjuk a művet. Gyárfás Miklós felszólalásával egészében egyet ért, de egy mondatával nem. Azt állította, hogy amint Bánk bán mellett ott áll Tiborc, Kossuth mellett Józsa, úgy áll Lenin és Sztálin mellett is a szovjet irodalomban egy-egy népi hős. Téves a párhuzam. Bánk és Kossuth viszonya a néppel nem azonos Lenin és Sztálin népi szerepével. Bánk és Tiborc, Kossuth és Józsa egy osztálytársadalomban állnak egymás mellett, de Lenin és Sztálin mellett a népi hősök már nem ilyen társadalmi helyzetben jelennek meg. Az utóbbiak között sokkal mélyebb a kapcsolat, az azonosság.

Nagy örömmel üdvözölte Lengyel György felszólalását. Komoly fejlődésnek tartja, hogy az iskolában ilyen eleven életet élnek az egykor semmibe vett, lenézett »kötelező olvasmányok«. Ami a Nemzeti Színház előadásával kapcsolatban az ötödik felvonásból való kihagyásokat illeti, úgy véli, s ebben Szörényi Éva felszólalása is megerősíti, hogy a Nemzeti Színházban igen nagy gonddal, indokoltan végzik az esetleges húzásokat, de magának a szöveg-rövidítésnek a problémája még egyáltalán nem megvitatott kérdés. Az élő drámairóknál könnyű a helyzet, mert meg lehet beszélni magával a szerzővel. Sokkal nehezebb a klasszikusoknál. Rendezőket, dramaturgokat is bevonva, egyszer meg kellene vitatni, hogyan kell ezeket a rövidítéseket helyesen végrehajtani, figyelembevéve egy-egy nagy mű korunknak szóló mondanivalóját. Lengyel György azt is fölvetette, érdemes-e diákoknak élmények nélkül ilyen nagy műveket előadni. Maga nem tudott jelen lenni az ifjú színjátékos egyik előadásán sem, de úgy hallotta, hogy az előadás olyan volt, hogy érdemes volt előkészítésével fáradozni. Ezen túlmenően: a fiatal elvtársak számára az irodalom az egyik legnagyobb nevelő és segítő erő, mely élményeket ad át nekik. A fiatal diákoknak a nagy emberi élmények felé az utat a nagy remekműveken keresztül kell megtenniük, s ha bárki jellemeket tanulmányoznak, akkor az igazi, nemes, követésre méltó élmények befogadására sokkal alkalmasabbá válnak. A remekművek beható tanulmányozása fiatal elvtársaink erkölcsi nevelését hatalmas mértékben elősegíti, amire Fényi András is nagyon szépen utalt felszólalásában. Szörényi Éva művészno hozzászólásával segített a Madách-gimnázium színjátzóinak abban, hogy meg élmélyültebben foglalkozzanak ezeknek a remekműveknek az előadásával.

Az ötödik felvonás kérdésében Molnár Miklóssal ért egyet. Nem kétséges az, hogy az a helyes magyarázata az ötödik felvonásnak, ami az ő előadásában elhangzott. Rőczey János a művészi egység követelményeit vetette föl. Nekünk, akik az irodalmi műveket tartalmi és formai egységben akarjuk megismerni és ismertetni, az a feladatunk, hogy mindig a mű eszmei tartalmából és céljából, annak a társadalom fejlődésében, funkciójában való megmutatásából induljunk ki. Nem fogunk attól félni, hogy a művészi egység megsérül, ám sérüljön, ha a műnek eszmei tartalmában valahol is törés van. Azt tartja Juhász Géza leglényegesebb tévedésnek, amire Molnár Miklós is rámutatott, hogy nézete szerint az osztálytársadalmakban a nagy hősöknek, forradalmaknak szükségszerűen el kell bukniuk. Annak a szemléletnek továbbélését látja e nézetben, mely népünk történetét tragédiák megismétlődő sorozatának fogja fel. Nagyon nehéz elképzelni, hogyan juthattunk volna mi ezek után a bukások után mai, felszabadult Magyarországonk fejlődéséhez, ha olyan bukások lettek volna ezek — még ha bukások is voltak — melyekben már a következő lépés felé a pozitív mozdulat benne nem lett volna. Ha Bánk ebben a darabban a tragédia szabályai szerint de nem a néző szemében, el bukik is, Bánk bukását nem érezzük bukásnak, erősebbnek érezzük azt a tényt, hogy Bánknak sikerült korlátaiból kiszabadulva a zsarnokot megölni. Erősebbnek érezzük ezt, amit azzal fejez ki Katona a darabban, hogy maga a király, aki ennek a társadalomnak végeredményben a jelképe, ő is kénytelen Bánknak adni igazat. Ottót átkozottnak nevezi és Gertrudisz bukásával kapcsolatban azt mondja, méltán bukott el. Ebben az is benne van, hogy Bánk nem bukott el, az ő útja győzelemhez vezet. Ugyanígy látjuk meg 1848-ban a mi forradalmunkat. Ez Katona remekművének korszakalkotó jelentősége: a forradalom felé mutat, nem pedig bukás felé.